

ГАДЯЦЬКА УГОДА В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-КОЗАЦЬКИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Гадяцька угода 1658 року для розвитку української державності середини XVII ст. стала однією з найпомітніших та найважливіших домовленостей між польськими властями та українським козацтвом. Сучасний польський історик Тереза Хинчевська-Геннель вважає, що якби ця угода була підписана на 20 років раніше, то не було б повстання Богдана Хмельницького [1]. На думку Н. Яковенко, якби ідеї Гадяцького трактату були реалізовані, це дало би Речі Посполитій шанс оновитися через нові форми співжиття її народів [2].

Все ж історичний процес не має варіантів, все відбулося так як воно, очевидно, мало відбутися. Гадяцька угода була не першою в шереху укладених між урядами Речі Посполитої та українським козацтвом. Першою з-поміж них є сеймова постанова 1590 р. «Porządek z strony Nizowców i Ukrainy» [3]. Відмітимо, що у цій постанові вперше офіційно на урядовому рівні було вжито назву «Україна» в плані проекту тодішнього канцлера Яна Замойського по освоєнню степових просторів України.

Основною проблемою, що розглядалася у цій ухвалі, було впорядкування стосунків із козацтвом, яке на кінець XVI ст. перетворилося на помітну мілітарну силу і своїми нападами всерйоз турбувало Кримське ханство та його сюзерена Османську імперію. Це навіть дало підставу польському історичу другої половини XVI – початку XVII ст. Анджею Любенецькому відмітити, що «частіше наші ходили в козаки, аніж татари до нас» (*переклад наш*) [4]. А це у свою чергу загрожувало міжнародними ускладненнями для Речі Посполитої.

Згадана сеймова постанова зобов'язувала Великого гетьмана коронного впорядкувати Запорожжя і людей свавільних, котрі там проживають, привести до послуху, щоб вони державних кордонів не переходили ані водою, ані землею і до свого товариства без дозволу властей нікого не приймали. Річ Посполита заносила козаків у «реєстр», котрий мав знаходитися у коронного гетьмана, брала козацьке рицарство (саме такий термін вживається у цій постанові щодо козаків) на жолд та під свою опіку і таким чином творила збройну силу на кресах для безпеки руських/українських земель. У даній постанові реєстр виступає списком низових козаків для контролю над ними, у першу чергу з тим, щоб вони не приймали у свої ряди нових утікачів.

Ця постанова стала черговим кроком Речі Посполитої у творенні реєстрового козацтва, намаганні властей взяти козацтво під свій контроль, що почало робитися іще за часів Зигмунта II Августа. Однак після прийняття постанови уряд не потурбувався про виплату жолду, постанова практично не була втілена в життя і не зупинила подальшої військово-політичної еволюції козацтва та його чисельного росту. Початок XVII ст. був позначений активними морськими походами козаків на Крим та Турецькі узбережжя, участю у військових акціях Речі Посполитої супроти Московської держави. З одної сторони це створювало певні ускладнення для Речі Посполитої у стосунках з Туреччиною, з іншої – продемонструвало військові можливості козацтва як важливої підмоги коронному війську.

У комплексі ці фактори викликали необхідність чергового урегулювання «козацької проблеми», що знайшло відображення у Вільшанській та Роставицькій угодах.

Вільшанська угода була укладена 28 жовтня 1617 р в урочищі Стара Вільшанка поблизу Таращі між старшим війська Запорізького Петром Сагайдачним і Великим гетьманом коронним Станіславом Жолкевським. Умови Вільшанської угоди відбивали пошук компромісу між козацтвом і польським урядом. За угодою козацький реєстр визначався в кількості одної тисячі чоловік. М. Грушевський назвав умову обмеження реєстру тисячею козаків абсурдом, що признали навіть польські комісари [5]. Остаточну кількість мав визначити польський сейм. Козакам надавалося право обирати гетьмана, якого затверджував польський король; реєстровцям уряд зобов'язувався виплачувати платню, вони мали право жити тільки на Запоріжжі та їм заборонялося здійснювати походи на Крим і Туреччину; з козацького війська виключались ті, котрі вступили до нього за останні 5 років, нереєстрові козаки мали повернутися під владу старост [s. 311 – 322]. Такі умови викликали невдоволення серед нереєстрових козаків, і тому польському уряду не вдалося втілити її у життя. Окрім того варто зазначити, що угода була укладена після довгих перемовин сторін і після певної збройної демонстрації з боку козаків [7].

Наступною угодою стала Роставицька, підписана у жовтні 1619 р знову між делегацією козаків на чолі з П. Сагайдачним та коронним гетьманом С. Жолкевським. В її основу були покладені умови попередньої Вільшанської угоди, однак права козацтва дещо розширені у частині кількості реєстрових (3 тисячі) та збільшенні платні (40 тисяч злотих). Інші умови були такими: усі козаки, які вступили до війська протягом останніх 5 років, виключалися з реєстру і мусили повернутися під владу панів і державців; реєстрові козаки повинні були виселитися з маєтків шляхти та духовенства, інакше вони перетворювалися на кріпаків. Їм дозволялося жити тільки в королівських (державних) маєтностях; реєстровці мали утримувати залогу на Запоріжжі. Козацька старшина

зобов'язалася знищити човни, покарати козаків, які брали участь в останніх морських походах на Крим і Туреччину, і погодитися на кандидатуру гетьмана, якого призначить польський король.

І на цей раз переговори тягнулися більше місяця та проходили в напруженій обстановці з демонстрацією сили з обох сторін [6, s. 361 – 364]. Умови угоди викликали обурення козацьких мас. Адже укладено її було після кількох вдалих військових акцій проти татар і турків, участі 20-тисячного козацького війська на чолі із П. Сагайдачним в поході королевича Владислава на Москву. Завдяки участі козаків похід був загалом вдалим для поляків і закінчився укладенням вигідного для них Деулінського перемир'я. За умовами останнього до Речі Посполитої відійшли Смоленська, Чернігівська, Новгород-Сіверська землі із 29 містами [7, s. 186].

Виключені з реєстру козаки не визнали Роставицької угоди. Вони невдовзі під керівництвом Яцька Бородавки оволоділи Запорозькою Січчю. Але дальшому розширенню визвольної боротьби перешкодила підготовка Туреччиною і Кримським ханством нападу на Україну та Польщу. У зв'язку з цим козаки змушені були погодитися на пропозицію польсько-шляхетського уряду укласти з ним тимчасову угоду для організації відсічі турецько-татарській агресії.

Наступні десятиліття були позначені дальшим зростанням військової потуги козацтва, їх участю у військових діях в рядах коронного війська в часи Хотинської війни 1621 р., походами на Крим у 1627 – 28 рр, втручанням у міжусобну боротьбу в Криму між претендентами на ханський престол у 1628 р., і зрештою чередою збройних виступів проти Речі Посполитої у 1625, 1630, 1635, 1637 – 1638 рр. Кожне із цих повстань завершувалося укладенням відповідної угоди з польськими властями.

Однак жодна із них радикальним чином не вирішувала становища козацтва та українських земель в суспільних відносинах Речі Посполитої. На думку польського історика Владислава Томкевича, це можна було б зробити кількома шляхами: 1) завдяки цілковитому підпорядкуванню козащини інтересам Речі Посполитої через надання козацькій верстві політичних прав і тим самим органічно поєднати її з державою; 2) через утворення з українних (ukrainnych) земель окремої територіальної одиниці, яка входила б до складу Речі Посполитої на тих же умовах, що й Литва [8, s. 125]. Втілити подібні заходи не дозволила неміч і безпорадність уряду та класовий егоїзм польської шляхти, які вдавалися до половинчастих мір, котрі переслідували тимчасові цілі і в кінцевому результаті не дали позитивних результатів.

В. Томкевич звернув увагу на особливості становища козацької верстви в умовах Речі Посполитої першої половини XVII ст. Суспільний устрій держави нараховував три

соціальних стани, а козаччина не вписувалася в жоден із них. Очевидним було, що в силу військово-політичних реалій в Речі Посполитій твориться четвертий стан, який, не маючи політичних прав, має особисті інтереси, котрі поєднані із обов'язком несення військової служби. Існувало два шляхи вирішення цієї ситуації: або звести козаччину до становища селян, або надати їй права шляхти. Однак не сталося ні першого ні другого, і саме в цьому, на думку В. Томкевича, лежить початок державної трагедії: заздрісна шляхта не хотіла витворити собі конкурента, а козаччина не дозволила себе пригнобити [8, s. 151.].

Найбільш радикальною постановою польського уряду щодо козацтва стала «Ординація війська Запорізького Реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої» [9], прийнята польським сеймом у березні 1638 р. після поразки повстання Павла Бута та Карпа Скидана.

За умовами «Ординації...» скасовувалася виборність козацької старшини та ліквідувалося окреме козацьке судочинство. Число реєстровців зменшувалося до 6 тисяч осіб, що становило 6 полків по тисячі козаків у кожному. До реєстру вписували лише тих козаків, котрі не брали участі у повстанні 1637 р. Із козацьких рядів могли бути обрані лише сотники та отамани, які мали певні заслуги перед Річчю Посполитою. Козаки виписані із реєстру мали повернутися до свого попереднього стану. Замість козацького гетьмана призначали старшого комісара козацького війська із числа шляхтичів, який підлягав безпосередньо Великому коронному гетьманові. Йому віддавалась уся військова і судова влада в реєстрі і доручалося придушувати будь-яке «свавільство козацьке». Резиденцією комісара було визначено місто Трахтемирів. На посади полковників і осавулів також призначали із числа шляхтичів. Козакам дозволялося жити лише в королівських маєтностях Черкаського, Корсунського та Канівського староств. Міщанам і селянам під страхом смертної кари заборонялося вступати у козаки і навіть віддавати своїх дочок заміж за козаків. Решта пунктів ординації спрямовувалася проти Запорозької Січі. Два полки реєстровців повинні були постійно перебувати на Січі, щоб допомагати запорожцям відбивати татарські напади і перешкоджати їхнім походам у Крим і Туреччину. На Запоріжжя козак міг потрапити лише при наявності спеціального документа, затвердженого комісаром. «Ординацією...» передбачалося відбудувати фортецю Кодак, зруйновану козаками Івана Сулими у 1635 р., і розмістити в ньому гарнізон з 600 піхотинців і 100 найманих драгунів.

Тодішній польний гетьман Миколай Потоцький 30 серпня 1638 р скликав у Києві «загальну раду» реєстрових козаків, у якій, крім старшини, взяли участь по кілька чоловік від кожного з шести полків. На раді і була оголошена «Ординація війська Запорозького Реєстрового...». 24 листопада 1638 р. в урочищі Масловий Став відбулася «остаточна

комісія з козаками», на якій у присутності М. Потоцького була виголошена ухвала. В ній мовилося й про те, що козаки «покійно приймають заслужене ярмо на свої шиї». Комісаром реєстру призначався П. Комаровський, військовими осавулами – Л. Бубновський та І. Караїмович. Серед сотників, яких обрали козаки, був і майбутній чільник національно-визвольної війни Богдан Хмельницький.

Ця сеймова постанова не була генеральною, що якимось корінним чином регулювала козацьку проблему. Вона стала лише доповненням попередніх законів, змінюючи їх в окремих пунктах. І основним було те, що за її умовами козацтво втрачало одне з головних своїх прав – право на військове самоврядування, скасовувалася виборність командних посад, та власне судочинство. Відтепер на всі вищі посади призначалися шляхтичі, а замість виборного «старшого» – комісар із поляків. Ці умови міняли суть реєстрових. Це вже була не козацька аристократія, а прості жовніри, відрізані від того середовища, яке його живило, зокрема від Запорозжя та від селян. Нереєстрове козацтво ординацію не визнало.

На думку польських істориків «Ординація...» мала важливе значення для суспільно-економічного розвитку українських земель. Вона була певним етапом у систематизації кресових стосунків та призвела до заспокоєння України, яка постійно перебувала під загрозою грабунків. Сеймова постанова 1638 р. давала імпульс для того, щоб українські землі, які до цього були вітчизною анархії, ставали осілою волостю, яка б гарантувала внутрішній спокій для культурного та економічного розвитку. Однак 1648 рік перекреслив цю перспективу і провину за це В. Томкевич покладав на тогочасне польське суспільство [8, s. 175]. Науковець відмітив, що основну провину несе як польський уряд загалом, так і українська адміністрація наддніпрянських земель зокрема [8, s. 125 – 126].

Одним з найважливіших договорів, що постали в ході визвольної війни українського народу пізнішим провідом Богдана Хмельницького стала Зборівська угода. Вона була укладена між королем Речі Посполитої Яном Казимиром з одного боку і Військом Запорозьким на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким з другого у серпні 1649 р. внаслідок військових подій, що розгорілися у липні – серпні того року в районі Збаража – Зборова. Цей договір став підсумком першого етапу визвольної війни українського народу під провідом Б. Хмельницького і юридично узаконював самоврядність українських козаків в межах Речі Посполитої. Ця самоврядність знайшла втілення у козацькому державному утворенні – Війську Запорозькому, відомому як Гетьманщина. Офіційна назва Зборівського договору «Декларація Його королівської милості Запорозькому Війську на дані пункти». Він складається з 12 статей. Договір юридично оформлений як жалувана грамота короля своїм підданим. За його умовами: Король визнавав самоврядність Війська Запорозького,

Гетьманщини, у межах Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств. На землях Війська Запорозького влада належала гетьману, резиденція якого розміщувалась в Чигирині. Уряди усіх рівнів на території Гетьманщини мали право займати лише православні шляхтичі. У контрольованій козаками Україні не повинно було перебувати коронне військо. Євреї не мали права обіймати державні посади й бути лихварями. Єзуїтів позбавляли права утримувати освітні заклади. Чисельність реєстру козаків Війська Запорозького встановлювалася у кількості 40 000 осіб. Усі ті, хто не потрапив до нового реєстру, мали повернутися до панів. Проголошувалась амністія всім учасникам Хмельниччини, православним і католицьким шляхтичам, які примкнули до козаків і воювали проти урядових сил. Правда, пізніше сейм зробив уточнення і амністія стосувалася лише тих шляхтичів, котрі mimo своєї волі брали участь у військових діях. Православна Київська митрополія відновлювалася у своїх правах, а київський митрополит мав увійти до сенату Речі Посполитої. Питання про унію передавалось на розгляд сейму [10].

Зборівський мирний договір був вимушеним кроком з обох сторін, він не задовольняв ані козаків, ані уряд Речі Посполитої. Обидві сторони почали підготовку до нового етапу війни, яка знову розгорілася навесні 1651 р. Цей новий етап був позначений Берестецькою битвою, підписанням Білоцерківського договору у вересні 1651 р., котрий значно урізав повноваження гетьмана та козаків порівняно із Зборівським.

Його умови були важкими для України. За Білоцерківським договором Україна залишалася під владою Речі Посполитої, шляхті поверталися маєтки у Київському, Брацлавському і Чернігівському воєводствах; територія, підвладна гетьману обмежувалася Київським воєводством; реєстрове козацьке військо скорочувалося з 40 до 20 тисяч чоловік; Україна була позбавлена права вступати у відносини з іноземними державами. Гетьман зобов'язувався розірвати союз із Кримом і відіслати з України татарські загани. Народні маси та запорозькі козаки були невдоволені Білоцерківським миром настільки, що Богдану Хмельницькому довелося їх утихомирювати. Боротьба повинна була розгорітися з новою силою. Богдан Хмельницький використав Білоцерківський договір для перепочинку і підготовки нового воєнного виступу проти Речі Посполитої. Після розгрому польського війська під Батогом у травні 1652 р. договір був анульований Б. Хмельницьким, на порядок денний знову постала Зборівська угода.

В українській та польській історіографіях немає єдиної думки про значення Зборівської угоди. В українській історіографії XIX ст. переважали негативні оцінки Зборівської угоди. М. Костомаров вважав, що договір не містив нічого суттєво нового, лише відновлював давні права козаків. В. Антонович, П. Буцинський звинувачували

Б.Хмельницького в небажанні розгрому Речі Посполитої. На суперечливий характер договору звернув увагу М. Грушевський. Він зазначив, що угода містила багато нового порівняно із тим, про що думав Б. Хмельницький раніше, при перших погромах Речі Посполитої, але це «було ніщо в порівнянні з новими планами визволення українського народу» [11]. На особливий характер Зборівського договору вказав В. Липинський, який зазначив, що ця угода була першим етапом тодішньої української державної політики, стала «першою спробою забезпечення українській нації в рамках польської державності: 1-о політичної автономії на території козацькій, і 2-о культурно національних прав в цілій Річипосполитій» [12]. Сучасні українські дослідники В. Смолій та В. Степанков наголосили на тому, що в даному випадку Б. Хмельницький зробив максимум того, на що можна було сподіватися в тих конкретно-історичних умовах – добився автономії для української державності, залишивши тим самим шанси в дальшій боротьбі за незалежність [13].

Зазначимо, що цей договір став наслідком військових успіхів козацтва у збройній боротьбі з Річчю Посполитою, хоч і був вимушеним кроком під тиском зради Кримського хана. В даному випадку українська/козацька сторона, після довгої перерви (після домовленості 1630 р.) виступила активним суб'єктом переговорного процесу і вважала угоду з юридичної сторони саме договором, у той час як польська сторона представляла її як «декларацію королівської ласки» [14].

Наступним актом польсько-українських домовленостей стала Гадяцька угода, укладена 16 вересня 1658 року під містом Гадяч з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Річчю Посполитою і Гетьманщиною. За її умовами Україна, під назвою Велике Князівство Руське, входила на рівних правах з Польщею і Литвою до складу Речі Посполитої. Територію Великого Князівства Руського склали Київське, Брацлавське і Чернігівське воєводства. Вища законодавча влада належала національним зборам депутатів, які обиралися від усіх земель князівства. Виконавчу владу здійснював гетьман, який обирався довічно й затверджувався королем. Вибір кандидатів на гетьмана мали здійснювати спільно всі стани українського суспільства – козацтво, шляхта і духовенство.

Діловодство мало вестися українською мовою. Передбачалося створити монетний двір для карбування власної монети. Українська армія мала складатися з 30 тис. козаків і 10 тис. найманого гетьманом війська. Польським військам заборонялося перебувати на території князівства. У випадку воєнних дій в Україні польські війська, які знаходились на її території, переходили під командування гетьмана. Гарантувалися права та привілеї козацтва.

Православні віруючі зрівнювалися у правах з католиками. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширюватись на нові території. У сенаті Речі Посполитої мали надати право засідати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам.

Угода передбачала закріплення за Києво-Могилянським колегіумом академічного статусу і зрівняння його у правах з Краківським університетом. На території князівства передбачалося заснування ще однієї православної академії та середніх навчальних закладів – колегіумів, а також фіндування в необхідній кількості початкових шкіл та друкарень[15].

Однак, основні плани так і залишилися на папері, оскільки польський сейм ратифікував договір у сильно урізаному вигляді, скасувавши його головні положення.

Ще одним відгомонам Гадяцьких домовленостей став Слободищенський трактат, укладений під Чудновим. Підписання угоди стало наслідком московсько-польської війни 1660 р. Основні військові дії розгорілися на території сучасної Житомирщини в районі населених пунктів Любар – Чуднів – Слободище. Козацькі збройні загопи були як в складі польських, так і російських військ. Український гетьман Юрій Хмельницький, союзник московитян, зі своїм військом, очевидно, не поспішав вступати у бойові дії. Його не було ні на військовій нараді в Києві, ні в обозі московського війська під Котельнею, не брав він участі і в бойових сутичках під Любарем. До кінця Чуднівської кампанії він так і не з'єднався із московською армією. Після жорстокого одноденного бою 7 жовтня поблизу с. Слободище проти польського загону Єжи Любомирського, сторони уклали перемир'я, і розпочалися переговори між польською та українською сторонами.

В результаті цих перетрактацій, 17 жовтня під Чудновим між коронним та польним гетьманами С.Потоцьким та Є.Любомирським із одної сторони та гетьманом Юрієм Хмельницьким з другої була укладена угода, яка повторювала основні положення Гадяцької угоди 1658 року (окрім пункту про Руське князівство, як такого, що суперечить вольностям війська запорозького і потребам підтримання постійного миру). Головними пунктами угоди були: 1) Гетьман із військом відступається від царя, зрікається його протекції як і протекції інших володарів, а лишається лише під опікою польського короля; 2) Козаки зобов'язуються не нападати на володіння кримського хана та турецькі міста; 3) Польські і татарські полонені мають бути звільнені; 4) В разі, якщо В.Шереметьєв несподівано розпочав би наступальні дії, козаки Ю.Хмельницького мали б разом із польським військом воювати проти нього. Такі ж спільні дії передбачалися і для придушення усіх інших бунтів, які могли б виникнути в Україні за участю російських

військ; 5) Козаки поновлюють присягу вірності у всіх містах, усім їм гарантується повна амністія, збереження прав та привілеїв [16].

В українській історіографії за цим документом закріпилася назва «Слободищенський трактат». Хоч правильнішою, на нашу думку, була б назва «Чуднівська угода», оскільки укладена вона була в таборі під Чудновим 17 жовтня, про що зазначено під самою угодою. Її текст видрукуваний у кількох публікаціях польських авторів: у 1844 році – у часописі «Przyjaciel ludu» [16], повний її текст разом із текстом присяги гетьманів С.Потоцького, Є.Любомирського та Ю.Хмельницького – у творі «Diaryusz wojny z Szeremetem i Ceciurą Rólkownikiem Perejasławskim ...» [17].

Розглянуті польсько – козацькі угоди засвідчують державно – політичну еволюцію українського козацтва у XVII ст. Найбільш помітними з них стали Зборівська та Гадяцька домовленості, котрі відображають боротьбу не лише за станові козацькі привілеї, але й появу політичних вимог у вигляді окремішньої державності. Вони стали результатом напруженого військового протистояння. При укладанні усіх цих домовленостей, окрім «Ординації війська Запорізького...» 1638 р., козацька сторона виступає активним учасником переговорного процесу, його суб'єктом. У другій половині XVII ст., після Чуднівської угоди 1660 р., українські території стають об'єктом домовленостей інших держав – Речі Посполитої, Московського царства, Туреччини, їх долі вирішувалися без участі української сторони.

Джерела та література:

1. Chyńczewska-Hennel T. Hadiacka unia a hetman Ivan Wyhowski.// Polskie radio dla zagranicy. – 26. VI. 2007.
2. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – Київ: Критика, 2005. – С. 374.
3. Porządek z strony Nizowców i Ukrainy.// Volumina Legum. – T.2. – Petersburg: nakładem J. Ohryzki, 1859. – S. 310 – 311.
4. цитується за: Rawita-Gawroński Fr. Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku. – Warszawa, 1922. – S. 34.
5. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. VII. – С. 364.
6. Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana. – Lwów: nakładem W. Manieckiego, 1861. – 628 s.
7. Serczyk W. Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku/ Władysław Serczyk. – Kraków: Avalon, 2008. – S. 169.

8. Tomkiewicz W. Ograniczenie swobód kozackich w roku 1638 / Władysław Tomkiewicz. // Kwartalnik Historyczny. – 1930. – R. 44. – S. 125 – 175.
9. Ordynacya woyska Zaporowskiego Regestrowego, w służbie Rzpltey będącego // Volumina Legum. – Т. 3. – Petersburg: nakładem J. Ohryzki, 1859. – S. 440.
10. Декларация его кор. Млсти Войска Запорозкого на пункты суплики даная// Акты, относящихся к истории Южной и Западной России. – СПб.: издательство тип. Кулиша, 1861. – Т. III. – С. 415 – 416.
11. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Львів, 1913. – С. 306.
12. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім століттю. – Відень, 1920. – С. 19.
13. Смолій В. Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1995. – С. 246.
14. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: видавництво «Світ», 1990. – С. 107.
15. Kommissya Hadiacka // Volumina Legum. – Т. 4. – Petersburg: nakładem J. Ohryzki, 1860. – S. 297 – 301.
16. Opis bitwy pod Cudnowem. Materyał do panowania Jana Kazimierza. (Z współczesnego rękopismu). Zgoda z Hetmanem zaporowskim w obozie pod Cudnowem, Anno 1660, d.19 Octobris. // Przyjaciel ludu. – Leszno, 1844. – R. 11. – Т. 1. № 26.
17. Diaryusz wojny z Szeremetem i Ceciurą Półkownikiem Perejasławskim, która odprawowała roku 1660 // Grabowski A. Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawniej Polski / Ambrozy Grabowski. – Т. 1. – Kraków, 1845. – S. 144 – 169.

Анотації

Іван Ярмошик. Гадяцька угода в контексті польсько-козацьких домовленостей першої половини XVII ст.

Аналізуються угоди укладені між владними структурами Речі Посполитої та українським козацтвом першої половини XVII ст.. Увагу приділено таким домовленостям як «Порядок щодо низовців та України», Вільшанська та Роставицька угоди, «Ординація війська запорізького», Слободищенський (Чуднівський) трактат. Констатовано, що кожна з цих угод була наслідком процесів військової та політичної еволюції козацтва, відображала потребу Речі Посполитої у його збройній силі, однак жодна з них не вирішувала козацьку проблему кардинальним чином. Наголошено що при укладанні цих угод козацька сторона виступала суб'єктом переговорних процесів, а в другій половині XVII ст. українські терени стають об'єктом домовленостей інших держав.

Iwan Jarmoszyk. Gadiacka umowa w kontekście polsko-kozackich ugod pierwszej połowy XVII st.

W artykule mieści się analiza ugod między władzami Rzeczypospolitej i kozactwem ukraińskim w pierwszej połowie XVII st. Autor zwraca uwagę na ugody „Porządek o dolnych kozakach i Ukrainie”, Wilszańska, Rostawicka, „Ordynacja wojska zaporoskiego”, Słobodyszczeński traktat. Autor stwierdza, że każda z tych ugod była skutkiem procesów wojskowej i politycznej ewolucji kozactwa, odzwierciedlała potrzeby Rzeczypospolitej w jego wojskowej mocy, jednak żadna z nich nie rozstrzygała problem kozacki w sposób radykalny. Zrobiono nacisk na to, że przy układaniu ugod strona kozacka występowała jako subiekt procesów pertraktacyjnych, a w drugiej połowie XVII st. tereny ukraińskie stają obiektem ugod innych państw.